

Vapauden ajattelijoita

FT Heli Rantala

Mitä on Suomi, ja mistä sen ajattelijoiden tarina alkaa? Ajattelulla ei ole rajoja, joita voisi padota valtakunnille tai valtioille piirrettyjen viivojen mukaan. Ajattelun ei tarvitse noudattaa kausaalilakeja eikä sen aika ole aina lineaarista – filosofin lähin puhekumppani voi löytyä aikalaisten sijaan myös tuhannen vuoden takaa menneisyydestä. Silti ajattelulla on myös syntyehdonsa, jotka eivät ole irrotettavissa olosuhteista, materiasta, eri aikoina eri tavoin aukeavista mahdollisuuksista. Tämä kirjoitus ei oikeastaan käsittele ajatusta Suomesta vaan erilaisia näkemyksiä vapauksista ja oikeuksista.

Mitä on vapaus? Mahdollisuutta omaan ääneen ja itseilmaisuun, mahdollisuutta tehdä toisin, ajatella toisin, mahdollisuutta muutokseen. Vapaus voidaan määritellä esimerkiksi negatiivisen ja positiivisen vapauden käsitteiden avulla. Negatiivinen vapaus on vapautta pakosta ja rajoituksista, positiivinen vapaus sen sijaan oikeutta tiettyihin asioihin. Millaiset ajatukset ovat mahdollistaneet sen Suomen, jossa nyt elämme? Seuraavassa joitakin lyhyitä otteita tai välähdyksiä erilaisista vapauden ajatuksista, jotka ovat olleet muokkaamassa Suomea. Kaikki esimerkit ovat ajalta ennen itsenäisen Suomen syntyä. Tarkoitus ei ole antaa kattavaa selvitystä niistä tekijöistä, jotka johtivat itsenäiseen Suomeen. Aivan satunnainen otanta ei kuitenkaan ole. Ilman seuraavia ajatuksia Suomi olisi hyvin toisenlainen.

***

Vuosi 1766: Ruotsin valtakunnassa tulee voimaan painovapauslaki, joka on tuohon maailmanaikaan ainutlaatuinen. Sen keskeisenä muotoilijana toimi Anders Chydenius, Sotkamossa vuonna 1729 syntynyt kappalaisen poika. Hän oli saapunut vuonna 1745 opiskelemaan Turun akatemiaan yhtä aikaa veljensä kanssa. Anders oli tuolloin 17-vuotias. Myöhemmin hän opiskeli myös Uppsalassa, valtakunnan ykkösyliopistossa. Anders Chydenius uskoi vapaaseen keskusteluun ja oikeuteen esittää kritiikkiä myös valtaapitäviä kohtaan. Erilaisia näkemyksiä ei tullut sensuroida. Painovapauslakiin tehtiin 1700-luvun loppupuolella erinäisiä rajoituksia, ja ajoittain lehdistön vapautta suitsittiin varsin suorasukaisesti – näin tapahtui esimerkiksi vuosina 1790–91, jolloin Ruotsissa kiellettiin edes mainitsemasta Ranskassa riehuvaa vallankumousta lehtien sivuilla.

Näistä muutoksista huolimatta vuoden 1766 liberaali painovapauslaki muodosti ruotsalaiselle julkisuudelle sen henkisen perustan. Tämä on osa myös suomalaisen lehdistön historiaa, joka alkoi vuonna 1771 Turusta, kun Henrik Gabriel Porthan kumppaneineen ryhtyi julkaisemaan ensimmäistä Suomen alueella painettua lehteä. Suomen siirryttyä keisarillisen vallan alaisuuteen painovapauden rajat olivat aluksi epäselvät. Adolf Ivar Arwidsson koetteli näitä rajoja *Åbo Morgonblad* -lehdessä vuonna 1821 julistamalla muun muassa, että ”julkisen äänen” oli saatava kuulua vapaasti. Jos sitä yritetään kahlita, muuttuisi se tukahdutettuna entistä kärkevämmäksi ja palaisi kuin ”maalainen tuli”. Arwidsson vaiennettiin Pietarista tulleella käskyllä. Hänen lehtensä lakkautettiin eikä hänellä ollut enää paikkaa Turun akatemiassa, jossa oli toiminut opettajana. Arwidssonin kokemasta tappiosta huolimatta suomalainen lehdistö muotoutui 1800-luvun kuluessa julkisen keskustelun moniääniseksi areenaksi.

Vuosi 1817: Opiskelijat marssivat Turun keväisillä kaduilla ja laativat yliopiston johdolle osoitetun kirjelmän, jossa he vetoavat erityisoikeuksiinsa akateemisen yhteisön jäseninä. Kaupunkiin oltiin perustettu uusi poliisilaitos, ja suunnitelmien mukaan ylioppilaita koskevat asiat tulitaisiin vastedes käsittelemään poliisin toimesta silloin, kun asian toisena osapuolena on yliopiston ulkopuolinen taho. Poliisi puolestaan voisi pyytää apua järjestyksenpitoon venäläisotilailta. Ylioppilaat olivat tottuneet siihen, että he olivat yliopiston oman kurinpitoelimen, konsistorin, alaisia. Näin asioiden tuli pysyäkin, ja muutossuunnitelmat tulkittiin loukkauksena yliopiston autonomiaa kohtaan. Pahinta oli, että konsistori itse oli nikottelematta hyväksynyt esityksen uudenlaisesta menettelystä. Opiskelijat laativat valituskirjelmänsä huolella. Siinä vedottiin Ruotsin ajalta periytyviin privilegioihin, muissa yliopistoissa noudatettavaan autonomiseen malliin ja lopulta yliopiston tehtävään: sen tuli kasvattaa nuoria riippumattomuuteen ja lainmukaiseen vapaaseen toimintaan valtion, isänmaan ja ihmiskunnan hyväksi. Ylioppilaat siis muistuttivat yliopiston johtoa siitä, mikä yliopiston idea oikeastaan oli. Vetoamuksen allekirjoitti käytännössä lähes jokainen kynnelle kykenevä opiskelija. Nimelistassa oli 214 allekirjoitusta, läsnä olevia opiskelijoita kyseisellä hetkellä 221. Entä mikä oli vetoamuksen lopputulos? Opiskelijoiden voitto – heitä ei jatkossakaan viety poliisiputkaan.

Kaksi vuosikymmentä myöhemmin vuonna 1838 Johan Vilhelm Snellman oli syytettynä Helsingin yliopiston konsistorin edessä. Häntä syytettiin yliopistollisten tehtäviensä laiminlyömisestä. Asia liittyi muodollisesti kuraattorin toimesta kieltäytymiseen, mutta taustalla oli kyse myös siitä, että Snellmanilta oli edellisenä syksynä evätty lupa luennoida akateemisesta vapaudesta. Aihe katsottiin arkaluontoiseksi ja Snellman itse potentiaaliseksi rauhanhäiritsijäksi, jolla oli turhan radikaaleja ajatuksia ja vaikutusvaltaa opiskelijoiden keskuudessa. Snellman tosiaan koetteli yliopiston rauhaa, sillä hän päätyi kiistelemään konsistorin kanssa siitä, voiko yksilö jättää noudattamatta lakia, jonka kokee olevan ristiriidassa todellisen järjellisyuden ja oikean kanssa. Omassa puolustuksessaan Snellman vetosi yliopiston tehtävään sivistyslaitoksena, jonka tuli johtaa nuoriso auktoriteettiuskosta itsenäiseen ajatteluun, toisin sanoen todelliseen akateemiseen vapauteen. Snellman hävisi oikeudenkäynnin ja joutui erotetuksi yliopistosta määräajaksi. Lisäksi hän sai riitapukarin maineen, jota piti yllä koko loppuelämänsä erilaisilla lehdistöpolemiikkeilla ja muilla enemmän tai vähemmän äkkiväärillä toimillaan. Snellmanin peräänkuuluttama akateeminen vapaus merkitsi hänelle paitsi yksilön oikeutta koetella omia rajojaan, myös yliopiston vapaata oikeutta tutkimukseen vailla minkään sen ulkopuolisen tahon asettamia vaatimuksia tai päämääriä. Turkulaisopiskelijoiden ja Snellmanin näkemyksiä yhdistää saksalaisperäinen sivistys- ja yliopistoideaali, jonka pohjalle koko suomalainen yliopistolaitos on rakennettu.

Vuosi 1864: Wilhelm Bolin julkaisee teoksensa *Familjen*, jonka keskeisenä johtopäätöksenä on vaatimus sukupuolten välisestä täydellisestä tasa-arvosta. Bolin toimi Helsingin yliopistossa kirjastonhoitajana, filosofian dosenttina ja professorina. 1860-luvun Suomessa Bolin oli ajatuksineen outo lintu. Monen aikalaisen mielessä sukupuolet näyttäytyivät luonnostaan erilaisina, yhdessä toisiaan täydentävinä vastakappaleina. Näin opetti myös Snellman, jonka oppilaisiin Bolin kuului. Snellman uskoi, että nainen toteutti kutsumustaan parhaiten toimimalla perheen piirissä uusia kansalaisia kasvattaen ja yhteiskunnallisesti aktiivista miestänsä tukien. Julkinen toiminta oli lähtökohtaisesti vain miehiä varten. Bolin ei tähän malliin uskonut vaan oli valmis vapauttamaan naiset hellan äärestä myös muuhun toimintaan.

Fredrika Runebergilla oli paljon kokemusta hellan äärellä työskentelystä. Hän oli seitsemän pojan ja yhden (kuolleen) tytön äiti – ja palvotun runoilijan vaimo. Syntymänimeltään hän oli

Tengström ja kuului sukunsa kautta aikansa opilliseen kermaan. Kirjailijana hän koki kuitenkin olevansa miehensä varjossa, koska perheessä hän oli ensisijaisesti vaimo ja äiti, myöhemmin myös sairaan miehensä omaishoitaja. Kirjailijuudelle hänen oli varastettava aikaa illan ja yön tunteista, kun muut velvollisuudet oli ensin hoidettu. Naisena hänellä ei ollut sitä vapautta, joka kirjoittavilla miehillä – hänen miehellään – oli ja joka heille suotiin siksi, että he olivat miehiä. Vanheneva Fredrika Runeberg kirjoitti ylös 1860- ja 1870-lukujen vaihteessa omaa kirjallista kehityskertomustaan ja otsikoi sen nimellä ”kynäni tarina”, *Min pennas saga*. Tämä tarina julkaistiin vasta hänen kuolemansa jälkeen.

Fredrika Runeberg haaveili kirjailijan vapaudesta. Akateeminen vapaus alkoi mahdollistua naisille 1870-luvulla, tosin vain erivapausanomuksella. Bolinin näkemyksistä huolimatta naisten tuli opiskellakseen anoa vapautusta sukupuolensa aiheuttamasta esteestä.

Vuosi 1885: Johan Julius Frithiof Perander, ensimmäinen suomen kielellä keskeiset teoksensa julkaissut filosofi kuolee. Peranderin nimi nousee harvoin esille suomalaisen filosofian tai fennomanian historiassa, vaikka hänen tulisi kuulua näihin kertomuksiin. Hän teki yhteistyötä suomalaisuusliikkeen tunnetuimpien toimijoiden, Yrjö Sakari Yrjö Koskisen (ent. Forsman) ja Agathon Meurmanin kanssa mutta ei ole koskaan kuulunut fennomanian suurmiesrintamaan. Yrjö Koskiseen verrattuna Perander oli radikaali, joka oli tutustunut muun muassa ranskalaisen anarkistin Pierre-Joseph Proudhonin ajatteluun. Perander kirjoitti luokkataistelusta, ja fennomaanisen – pohjimmiltaan varsin turvallisen – talonpoikaisidyllin sijaan hänen näköpiirissään siinteli itsenäisen työväestön esiinnousu. Hänen työmiehensä onkin kaukana kuuliaisista kansanmiehistä (kuten Runebergin ja Topeliuksen luomista malleista), joille oma asema on ylhäältä annettu ja muuttumaton. Kirjoituksessaan *Valtioloainojen vaikutuksista* (1869) hän toteaa: ”Köyhyys ja proletariati ei ole yhtä. Toinen on viaton ja toimeton, toinen tuskistunut, levoton, rohkea.” Teksti syntyi katastrofaalisten nälkävuosien tunnelmissa. Tuolloin Peranderin kuvailemaa levotonta työväenluokkaa ei ehkä vielä tunnustettu Suomessa, mutta seuraava vuosisata tulisi sen tuntemaan.

Kirjallisuutta:

Matti Klinge: *Turun ylioppilaskunta 1800-luvun alussa. Yhteispyrkimyksiä ja aatevirtauksia.* Hist. Ark. 61 1967.

Merete Mazzarella: *Fredrika Charlotta född Tengström. En nationalskalds hustru.* SLS 2007.

J. J. F. Perander: *Yhteiskunta uutena aikana & muita kirjoituksia.* Eurooppalaisen filosofian seura ry. 2005.

Heli Rantala: *Sivistyksestä sivilisaatioon. Kulttuurikäsitys J. V. Snellmanin historiallisessa ajattelussa.* Turun yliopisto 2013.

Clas Zilliacus & Henrik Knif: *Opinionens tryck. En studie över pressens bildningsskede i Finland.* SLS 1985.